

УДК 008:159.923.2-057.87]37.035:172

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6\(36\)-1152-1160](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-1152-1160)

Паска Богдан Валерійович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (0342) 59-60-06, <https://orcid.org/0000-0002-5452-5254>

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТА «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»

Анотація. У статті розкрито актуальні проблеми формування національної і культурної ідентичності у процесі вивчення предмета «Громадянська освіта» в закладах загальної середньої освіти. Охарактеризовано сутність поняття «ідентичність», що трактується як сприйняття і розуміння самого себе у якості особистості з певними соціальними, культурними, етнічними маркерами. Наголошується, що національна і культурна ідентичність формується в результаті усвідомлення та прийняття традицій, культури, мови, політичних поглядів, а також групових норм і цінностей своєї національної спільноти. Підкреслюється, що в умовах повномасштабної російсько-української війни різко змінилася парадигма громадянської освіти і національного виховання дітей і молоді, зросла значущість формування націоцентричного світогляду особистості.

Стаття акцентує увагу на важливості реалізації Концепції громадянської освіти в Україні (2018 р.), Державного стандарту базової середньої освіти (2020 р.), Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.), Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (2023 р.). Прийняття цих нормативно-правових документів було викликане потребою активних і відповідальних за своє майбутнє громадян із високим почуттям патріотизму, національної свідомості та готовності до захисту України від ворогів.

У статті висвітлено особливості організації освітнього процесу під час викладання предмета «Громадянська освіта», зокрема наголошується на актуальності запровадження активного навчання, яке передбачає групову роботу учнів для сприяння розвитку у них розширених і точних ментальних моделей. Охарактеризовано сучасне програмне забезпечення громадянської освіти, інноваційні форми і методи проведення практичних занять у середніх і старших класах, варіанти організації позакласної і позашкільної роботи з формування громадянської компетентності учнів.

Зроблено висновки про те, що формування націоцентричного світогляду здобувачів освіти в сучасних умовах вимагає від учителів суспільних дисциплін вдосконалювати предметно-методичні компетентності, старанно підходити до відбору і структурування змісту навчального матеріалу, запроваджувати нові методи і форми навчання, що ґрунтуються на діяльній методології, використовувати моделі активного засвоєння знань учнями.

Ключові слова: громадянська освіта, національна ідентичність, культурна ідентичність, активне навчання, духовні цінності, предметно-методичні компетентності, національна спільнота, націоцентричний світогляд, здобувачі освіти, інноваційні форми навчання.

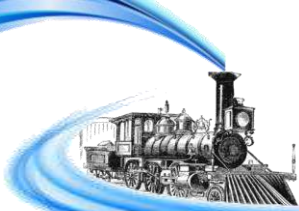
Paska Bohdan Valeriiovich Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, tel: (0342) 59-60-06, <https://orcid.org/0000-0002-5452-5254>

FORMATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING THE SUBJECT "CIVIC EDUCATION"

Abstract. The article reveals the current problems of forming national and cultural identity in the process of studying the subject "Civic Education" in secondary education institutions. The essence of the concept of "identity" is characterized, which is interpreted as the perception and understanding of oneself as a person with certain social, cultural, ethnic markers. It is emphasized that national and cultural identity is formed because of awareness and acceptance of traditions, culture, language, political views, as well as group norms and values of one's national community. It is emphasized that in the conditions of the full-scale Russian-Ukrainian war, the paradigm of civic education and national upbringing of children and youth has changed dramatically, and the importance of forming a national-centric worldview of the individual has increased.

The article focuses on the importance of implementing the Concept of Civic Education in Ukraine (2018), the State Standard of Basic Secondary Education (2020), the Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine (2022), and the Strategy for Establishing Ukrainian National and Civic Identity for the Period Until 2030 (2023). The adoption of these regulatory documents was prompted by the need for active and responsible citizens with a high sense of patriotism, national consciousness, and readiness to defend Ukraine from enemies.

The conclusions are drawn that the formation of a national-centric worldview of education seekers in modern conditions requires teachers of social sciences to improve subject-methodological competencies, to carefully approach the selection and

structuring of the content of educational material, to introduce new methods and forms of learning based on activity methodology, and to use models of active knowledge acquisition by students.

Keywords: civic education, national identity, cultural identity, active learning, spiritual values, subject-methodological competencies, national community, national-centric worldview, education seekers, innovative forms of learning.

Постановка проблеми. У період незалежності України становлення і розвиток громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) стали помітним освітнім феноменом, важливим фактором соціалізації особистості, формування її національної і культурної ідентичності, активної громадянської позиції.

Закон України «Про освіту» (2017 р.) наголошує, що держава створює умови «для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних із реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомлення цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства...» [1]. Формуються та розвиваються такі компетентності, зокрема, і засобами шкільної громадянської освіти.

Деталізує та пояснює роль громадянської освіти у формуванні національно свідомої особистості Державний стандарт базової середньої освіти, де метою такої освіти проголошено «...виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу» [2].

У вимогах до громадянської та історичної освітньої галузі, які містяться у цьому документі, підкреслюється важливість розвитку особистості учня «через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами», наголошується на необхідності «формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції» [2].

В умовах повномасштабної російсько-української війни важливими нормативно-правовими документами, які стимулюють формування національної та культурної ідентичності молодого покоління, вважаємо Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.), Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (2023 р.).

Аналіз основних досліджень і публікацій. У період незалежності України актуальні проблеми формування національної та соціокультурної ідентичності, національної свідомості і гідності, патріотизму дітей і молоді досліджували

науковці І. Бех, О. Вишневецький, В. Євтух, П. Кононенко, П. Лосюк, М. Стельмахович, В. Струманський, Р. Скульський, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Ю. Руденко, В. Кремень, К. Журба та ін.

Теоретико-методологічні засади громадянської освіти підростаючого покоління, актуальні проблеми формування громадянських компетентностей особистості, обґрунтування змісту і особливостей суспільних предметів у ЗЗСО України висвітлювали у своїх працях дослідники Р. Арцишевський, Т. Ремех, О. Пометун, І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко, О. Наровлянський, Р. Євтушенко, П. Вербицька, О. Кучер, Т. Смагіна, Т. Ладиченко, В. Оржеховський, К. Чорна та ін.

Варто відзначити науковців і методистів, які підготували навчально-методичне забезпечення курсів громадянської освіти для учнів ЗЗСО, зокрема підручники і посібники, дидактичні матеріали для вчителів суспільних дисциплін. Серед них – Л. Заблоцька, О. Волошенюк, Г. Горленко, Т. Бакка, Л. Марголіна, Т. Мелещенко, І. Васильків, В. Кравчук, О. Сливка, І. Танчин, В. Мисан, В. Сутковий, Т. Філіпенко, І. Костюк та ін.

Інноваційним підходом вирізняється методичний посібник «Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти» (2021 р.), виданий науковцями Інституту педагогіки НАПН України Т. Ремех і О. Пометун. У ньому представлено матеріали теоретичного характеру та практичного спрямування щодо змісту та організації навчання громадянства учнів ЗЗСО. Особливу увагу видання приділяє методичним аспектам – умовам ефективного викладання курсу «Громадянська освіта», структурі уроків та практичних занять, специфіці оцінювання учнів із предмета. Посібник містить календарно-тематичне планування та базові моделі уроків курсу, рекомендації щодо використання сучасних освітніх технологій під час вивчення громадянської освіти, опитувальники для здобувачів освіти [3].

Мета статті – висвітлити актуальні проблеми та інноваційні методи формування національної і культурної ідентичності учнів у процесі вивчення предмета «Громадянська освіта» в ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу. Для вчителя громадянської освіти важливо, перш за все, з'ясувати сутність національної та соціокультурної ідентичності. У довідковому виданні «Етнічність: енциклопедичний довідник» [4] поняття «ідентичність» трактується як термін для «відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти з тими чи тими соціальними, культурними, етнічними маркерами» [4, с. 155]. Зауважимо, що сучасна соціогуманітарна наука розрізняє такі види ідентичності, як громадянська (цивільна) ідентичність, етнічна ідентичність, етноцентрична ідентичність, європейська ідентичність, мультиідентичність, національна ідентичність, політико-громадянська ідентичність, релігійна ідентичність, соціокультурна ідентичність, символічна ідентичність та ін. [4].

У контексті нашого дослідження розкриємо більш детально зміст дефініцій «національна ідентичність» та «соціокультурна ідентичність». Під національною ідентичністю науковці розуміють усвідомлення своєї належності до тієї чи іншої нації (політичної, нації-держави) [4, с. 156]. Стійкий емоційний зв'язок зі своєю національною спільнотою формується в результаті усвідомлення та прийняття традицій, культури, мови, політичних поглядів, а також групових норм і цінностей спільноти. Психологічні дослідження свідчать, що становлення національної ідентичності проходить низку фаз у своєму розвитку. Її пробудження відбувається у дитячому віці під впливом сімейного середовища, знайомих, друзів. Згодом до цього процесу долучаються інші осередки соціалізації – дошкільні заклади, школа, позашкільні установи, заклади вищої освіти та ін. Таким чином, під впливом зазначених змін, новим змістом наповнюється «Я-образ» особистості, в якому все більшої ваги набувають національні складові.

Під соціокультурною ідентичністю науковці розуміють включеність особи у соціальні структури та соціальні відносини, ідентифікацію з певною системою культурних цінностей [4, с. 157]. Її можна представити як процес «ототожнення особистості з певними культурними ідеалами, які історично сформувалися в національній культурі країни на основі духовних цінностей, що зберігаються і транслиуються наступним поколінням як національне надбання» [5, с. 259]. Дослідник В. Малінін підкреслює, що індивід у процесі соціалізації виступає об'єктом культурного та соціального впливу, засвоює культуру, а згодом – функціонує в культурному середовищі і створює (відтворює) культуру. Саме тому важливим фактором формування соціокультурної ідентичності стає національна система освіти, яка орієнтується на національну і світову культуру, зокрема вивчення у школі навчальних курсів з історії, громадянської освіти, літератури, мови, мистецтва, художньої культури, українознавства.

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина із розвиненим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, усвідомленням національної ідентичності зумовили схвалення у 2018 році Кабінетом Міністрів України Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Вона має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники, рівні освіти і вікові групи громадян. Серед завдань громадянської освіти ключове місце займає «сприяння формуванню громадянської національної та культурної ідентичності... всебічному розвитку і функціонуванню державної мови в усіх сферах суспільного життя, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм» [6].

Погоджуємося із думкою дослідниці О. Пометун про необхідність запровадження активного навчання учнів громадянської освіти в сучасних умовах, яке «обов'язково передбачає групову роботу учнів із використанням

взаємодії однолітків для сприяння у них розширених і точних ментальних моделей» [7, с. 108].

Для організації якісного освітнього процесу, збільшення наявних у дітей ресурсів знань учителі громадянської освіти мають враховувати низку ключових чинників, які мають сприяти досягненню оптимальних результатів. Серед них, на думку О. Пометун, важливе значення має підготовка вчителем доступних (педагогічно адаптованих до віку учнів) джерел інформації. Вони мають містити інформацію, яка «знаходиться у зоні найближчого розвитку учня і може бути засвоєна ним у процесі її осмисленого опрацювання» [7, с. 109]. Обов'язковим кроком педагога є формулювання завдань, що передбачають опанування і застосування певних стратегій пізнавальної діяльності та відпрацювання цих стратегій з учнями. При цьому здобувачі освіти мають поступово поглиблювати свої вміння, використовувати запропоновані стратегії, і переходити до виконання наступних завдань на більш високому рівні мислення. Вивчення навчальної теми повинно завершуватися вправами найвищого рівня, де учні виконують творчі життєво актуальні завдання: пишуть коментарі, статті, створюють блоги, презентації, проєкти, складають оповідання [7].

Варто наголосити, що всебічні можливості для ефективного формування національної і культурної ідентичності підростаючого покоління, його національної свідомості і патріотизму надає вчителям суспільних дисциплін використання модельної навчальної програми «Громадянська освіта. 6–9 клас» для ЗЗСО (автори – І. Васильків, В. Кравчук, І. Танчин), рекомендованої МОН України у 2024 році. Вона є складовою частиною громадянської та історичної освітньої галузі та відображає засадничі ідеї Державного стандарту базової середньої освіти та концепції «Нова українська школа». У документі підкреслюється, що під час російсько-української війни наша країна «потребує активних і відповідальних за своє майбутнє громадян із високим почуттям патріотизму, власної гідності, стійкою громадянською позицією та готовністю до виконання своїх громадянських обов'язків» [8].

Важливими пріоритетами у вивченні предмета «Громадянська освіта» автори програми вважають україноцентричність, національно-патріотичне виховання та сприяння засвоєнню демократичних норм, цінностей і моделей поведінки як відповідальних громадян України. Основні змістові лінії Програми – «Мистецтво жити в суспільстві», «Мистецтво жити в державі», «Мистецтво спілкуватися». Вони є наскрізними для 6–9 класів та передбачають наростання умінь здобувачів освіти у кожному з наступних класів з якісно вищим розумінням проблематики курсу, значення громадянської освіти та усвідомленням власної навчальної діяльності.

На нашу думку, з метою формування національної і культурної ідентичності необхідно перш за все домогтися якісного засвоєння учнями таких

понять, як «нація», «культура», «ідентичність», «громадянство», «суспільство», «держава», «органи влади», «суспільні цінності», «мораль», «демократія», «громадянське суспільство», «громадська думка», «патріотизм», «національна свідомість», «волонтерство», «національна пам'ять», «національні символи».

Важливими пріоритетами у вивченні предмета «Громадянська освіта» автори програми вважають україноцентричність, національно-патріотичне виховання та сприяння засвоєнню демократичних норм, цінностей і моделей поведінки як відповідальних громадян України.

Проведений нами аналіз структури змістової частини програми навчального предмета «Громадянська освіта» для 6–9 класів ЗЗСО дав змогу виокремити теми, засвоєння яких сприятиме повноцінному формуванню національної і культурної ідентичності учнівської молоді. Серед них: «Хто я?», «Хто ми?», «Що таке суспільство?», «Для чого людям потрібна держава?», «Що означає мати громадянство?» (6 клас); «Права і свободи людини», «Громада», «Наша держава – Україна», «Державні органи влади та їх функції» (7 клас); «Людина в суспільстві», «Самореалізація особистості», «Громадянське суспільство і держава», «Демократичні цінності та інститути» (8 клас); «Культурні та соціальні аспекти взаємодії в суспільстві», «Як людина може змінити світ», «Громадські об'єднання. Волонтерство», «Ми – майбутні виборці», «Захист прав, свобод та законних інтересів людини», «Майбутнє держави і роль молоді в її розвитку» (9 клас).

З метою підвищення ефективності педагогічних засобів у процесі формування національної і культурної ідентичності на уроках громадянської освіти у старших класах варто використовувати творчі інтерактивні вправи з відповідних тем курсу, міні-дебати, дискусії в загальному колі, «тихі дискусії» і т. д. Орієнтовна тематика інтерактивних форм роботи зі старшокласниками, яку рекомендують методисти та вчителі-практики, на нашу думку, досить різноманітна і актуальна: «Моя ідентичність», «Пізнай себе», «Що таке нація», «Хто такий патріот», «Як стати патріотом», «Як формується національна пам'ять», «Мова має значення», «Як війна згуртувала нашу націю», «Вчимося національної гідності», «Моя національна свідомість», «Культура спілкування», «Народний мовний етикет», «Дорогою до демократії», «Очікування від демократії», «Ми – громадяни України», «Мої і твої права», «Вчимося бути громадянами», «Ми – майбутні виборці», «Готуємо громадські слухання» та ін.

Орієнтирами для створення дослідницьких і пізнавальних завдань для учнів середніх і старших класів під час проведення практичних занять є визначені навчальною програмою очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Дослідники підкреслюють, що у процесі формування національної і культурної ідентичності потрібно вміло залучати учнів до позакласної роботи з

навчання молоді громадянства. Упродовж останнього часу апробовано різні варіанти організації позакласної і позашкільної роботи, серед яких – «система виховних заходів, орієнтованих на формування громадянської компетентності; соціальні проєкти учнів закладу; побудова ефективної системи самоврядування для реалізації учнів та розвитку їхньої відповідальності» [3, с. 33].

Висновки. Таким чином, в умовах сучасних глобальних викликів та повномасштабної російської агресії проти нашої країни першочергове значення має формування національної і культурної ідентичності юних українців у процесі викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі. Це сприятиме становленню патріотичної особистості, розвитку духовно-культурних цінностей, національної самосвідомості і гідності молоді, готовності до захисту своєї країни від ворогів.

В умовах реалізації Концепції НУШ вчителям суспільних дисциплін, на нашу думку, важливо вдосконалювати предметно-методичні компетентності, моделювати зміст навчання відповідно до обов'язкових результатів навчання, старанно підходити до відбору і структурування змісту навчального матеріалу. Формування націоцентричного світогляду молоді на уроках громадянської освіти вимагає пошуку нових методів і форм навчання, що ґрунтуються на діяльнісній методології, використанні моделі активного засвоєння знань учнями, яка буде важливим засобом протидії російській пропаганді, ворожим інформаційно-психологічним операціям, ефективно використовуватиметься для якісного досягнення освітніх цілей і завдань.

Література:

1. Закон України «Про освіту». 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Державний стандарт базової середньої освіти. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти. Методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.
4. Євтух В. Етнічність: енциклопедичний словник. Київ: Фенікс, 2012. 396 с.
5. Малінін В. Соціокультурна ідентичність як чинник підвищення ефективності політичного управління. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 48. С. 258–267.
6. Про схвалення концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.05.2025).
7. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження Державного стандарту базової середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 106–115. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-106-115>.
8. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Васильків І., Кравчук В., Танчин І.). 2024. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylkiv-ta-in-30-12-2024.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"] (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (access obtained: 20.05.2025) [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education] (2020). URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavnyi-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (access obtained: 20.05.2025) [in Ukrainian].
3. Remekh T., Pometun O. (2021). Metodyka navchannia uchniv litseiu hromadianskoi osvity. Metodychnyi posibnyk [Methodology of teaching civic education lyceum students. Methodological manual]. Kyiv: KONVI PRINT. 222. [in Ukrainian].
4. Yevtukh V. (2012). Etnichnist: entsyklopedychnyi slovnyk [Ethnicity: encyclopedic dictionary]. Kyiv: Feniks. 396. [in Ukrainian].
5. Malinin V. (2013). Sotsiokulturna identychnist yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti politychnoho upravlinnia [Sociocultural identity as a factor in increasing the effectiveness of political governance]. *Aktualni problemy polityky: zbirnyk naukovykh prats – Current problems of politics: a collection of scientific works*, 48, 258–267. [in Ukrainian].
6. Pro skhvalennia kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710-r [On approval of the concept of development of civic education in Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 3, 2018 No. 710-r] (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (access obtained: 20.05.2025) [in Ukrainian].
7. Pometun O. (2021). Aktyvne navchannia uchniv istorii ta hromadianskoi osvity u konteksti zaprovadzhennia Derzhavnoho standartu bazovoi serednoi osvity [Active teaching of history and civics students in the context of the implementation of the State Standard of Basic Secondary Education]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 4, 106–115, <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-106-115>.
8. Modelna navchalna prohrama «Hromadianska osvita. 6–9 klas» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (avt. Vasylkiv I., Kravchuk V., Tanchyn I.) [Model curriculum "Civic Education. Grades 6–9" for secondary education institutions (authors: Vasylkiv I., Kravchuk V., Tanchyn I.)]. (2024). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylkiv-ta-in-30-12-2024.pdf> (access obtained: 20.05.2025).